

En mulig fonetisk forklaring på stødets opståen

Af Luca Panieri

In this paper, I will present a new hypothesis regarding the origin of the Danish *stød* which connects it to consonant devoicing in certain phonetic contexts. The main assumption is that in the Old Norse language spoken in the Viking Age in some areas of Denmark all voiced phonemes in final position (e.g. ON */hūð/* »skin«) and in internal position before voiceless consonants (e.g. ON */lengsti/* »longest«) underwent devoicing. It is likely that at the same time this process produced the *stød* phenomenon in some Old Norse dialects (in the Danish area). Empirical data seem to confirm the relationship between *stød* and voicedness-lowering. I assume that at that time, as occurs in modern Danish, the occurrence of *stød* was limited by certain phonological restraints. It only occurred at the end of stressed bimoric units, made up of one long vowel or one short vowel followed by a voiced sonorant (e.g., */hū'd/, /len'gsti/*). Thus, the *stød* was soon given a demarcating function as a borderline between a full voiced bimoric syllable nucleus (*/hū/-, /len/-*) and a left-over devoiced syllable tail (*-/ð/, -/g/-*). But unlike in modern Danish, the *stød* at that time was entirely bound to the phonetic environment and therefore it was not yet distinctive. Moreover, I assume as most likely that the *stød* phenomenon originally also had certain prosodic features which mainly consisted in a sudden fall of tone height, as seems to be confirmed by empirical data. The present hypothesis connects this achieved understanding to the so-called *peak-delay* model, which assigns the Scandinavian accent 1 an original high-low tone contour. Then both *stød* and accent 1 were characterized by a similar tone pattern, which gives the assumption of an original relationship between *stød* and accent 1 a concrete basis. By the end of the Viking Age, when both anaptyxis in Auslaut and enclitic articles arose, the whole language system was remodelled and the *stød* became independent from devoicing. Thereby, it became a phonologically distinctive feature and was suitable for morphological use. As time passed, its original distribution in the lexicon changed through the effect of analogy and the rules governing its occurrence became more and more dependent on morphological and lexical mechanisms.

1. Hypotesen om stødet som oprindeligt allofonisk træk

Ifølge hypotesen, som jeg her fremlægger, har det danske stødfænomen¹ sit ophav i en fonetisk mekanisme, som af kronologiske grunde må gå tilbage til vikingetidens fælles sprogtrin (oldnordisk), dog med mulig afgrænset udbredelse (runedansk). Denne mekanisme har som forudsætning, at oldnordisk i vikingetiden undergik en systematisk afstemning (*devoicing*) af alle stemte fonemer i udlyd. Denne lydudvikling var dog ikke ubetinget, da den formentlig ikke virkede ved enstavede ord

med kort vokal og stemt udlydskonsonant, hvor stavelseskernens stemthed spændte over hele den bimoraiske enhed, som i de følgende eksempler:²

Skema 1

---

*[bað] »bad«	oldn. <i>bað</i>
*[sʊn] »søn« akk.	glda. <i>sun</i>
*[war] »var«	oldn. <i>var</i>
*[wɛɣ] »vej« akk.	oldn. <i>veg</i>
*[kʊl] »kul«	glda. <i>kul</i>

Enstavelsesord med lang vokal i udlyd hørte sandsynligvis til samme type: altså gruppen med bimoraisk stavelse uden efterhængte lyddele, som kunne undergå afstemning. Se herom de følgende eksempler:

Skema 2

---

*[sa:] »så« (<i>vidi</i>)	oldn. <i>sá</i>
*[fɛ:] »kvæg«	glda. <i>fæ</i>
*[ny:] »ny« nom. fem.	oldn. <i>ný</i>

I tilfælde af at stavelsen udgjordes af flere end to morae, som når den blev dannet af lang vokal efterfulgt af mindst en konsonant eller af kort vokal efterfulgt af mindst to konsonanter, antages her, at den stemte udlydskonsonant undergik afstemning, og at den foregående stemte lyd blev udtalt med brat stemmebåndsspænding, i lighed med det nudanske stød. Dette lydfænomen består normalt i »en kortvarig tilnærmelse til lukke af stemmebåndene under disses stemmesvingning, hvorved lyden kortvarigt bliver svag og »knirkende««. ³

I lighed med nydansk kunne stødet sandsynligvis, også på dette tidlige trin, kun opstå i lydsegmenter, der bar tilstrækkelig stemthed, det vil sige alle vokaler, likvider, nasaler og stemte frikativer.⁴ Lad os se på nogle eksempler, der viser hvordan denne lydregel formentlig har virket:

Skema 3

---

*[li:ˈv] »liv«	oldn. <i>líf</i>
*[ba:ˈl] »bål«	oldn. <i>bál</i>
*[hu:ˈð] »hud«	oldn. <i>húð</i>
*[θɪŋˈg] »lovforsamling«	oldn. <i>þing</i>
*[lamˈb] »lam«	oldn. <i>lamb</i>

*[lanʹd] »land«	oldn. <i>land</i>
*[navʹn] »navn«	oldn. <i>nafn</i>
*[weðʹr] »vejrr«	oldn. <i>veðr</i>
*[siʹr] »sejrr«	oldn. <i>sigr</i>
*[seʸʹl] »sejll«	oldn. <i>segl</i>
*[hævʹð] »hævd«	glda. <i>hæfth</i>
*[borʹð] »borg«	oldn. <i>borg</i>

Efter lignende mønster opstod der formodentligt stød også i stavelser med stemte geminater i udlyd. I dette tilfælde blev dobbeltkonsonanten »it-slået« af stødet, som således indskyder sig og danner skel mellem en stemt lyd til venstre og dens afstemte genlyd til højre,⁵ som det fremgår af følgende eksempler:

Skema 4

*[falʹl] »fald«	oldn. <i>fall</i>
*[spyrʹr] »spørger«	oldn. <i>spyr</i>
*[mønʹn] »mund« akk.	oldn. <i>mun</i>

Et særligt tilfælde udgør de oprindelige geminater *-gg*, *-bb*, *-dd*, som i nydansk viser en uregelmæssig udvikling. På grundlag af morfofonologiske vekselmønstre, der forekommer i dansk rigsmål, såsom: *væg* [ve:ʹg] vs. *vægge* [vægə], *næb* [ne:ʹb] vs. *næbber* [næbəs], og i betragtning af nærværende hypoteses hovedlinjer, anser jeg det imidlertid for sandsynligt, at nutidens sparsomt optrædende vekselforhold afspejler datidens hyppigere regelrette morfofonologiske vekselmønstre. I kraft af afstemningsreglen, som nærværende hypotese forudsætter, ligger det jo nær at antage, at de pågældende dobbeltkonsonanter i udlyd oprindeligt undergik en dissimilatorisk udvikling, der forvandlede dem til en sekvens af en stødrant stemt frikativ efterfulgt af en afstemt homorganisk klusil i stavelsesudlyd. På denne måde vil der være en tilfredsstillende hensyntagen til de ovennævnte betingelser for stødets opståen:

- allofonisk afstemning af stemte udlydsfonemer
- stødets fremkomst på det foregående stemte lydsegment

Lad os se på et par eksempler for at vise hvordan reglen i sprogets tidligste trin antagelig blev overholdt:

Skema 5

---

*[stʊβ'ʰ] »stub« akk. (oldn. <i>stubb</i>)	vs.	*[stʊβ:ʊm] dat. pl. (oldn. <i>stubbum</i>)
*[wæχ'ǵ] »væg« akk. (oldn. <i>vegg</i>)	vs.	*[wæχ:jʊm] dat. pl. (oldn. <i>veggjum</i>)
*[oð'd] »od« akk. (oldn. <i>odd</i>)	vs.	*[od:i] »odde« (oldn. <i>oddi</i>)

I oldnordisk kunne enstavelsesord dannes med temmelig lange konsonantgrupper i udlyd, der kunne omfatte rækker på op til fem konsonanter. I sådanne tilfælde måtte afstemningen tilbageskydes til nogle af de foregående konsonanter, som derved blev afstemt i rækkefølge ind mod den fuldstemte stavelseskerne, indtil denne selv, ved hjælp af stødet, satte en stopper for indrykningen. Altså således:

Skema 6

---

*[fɪŋ'ǵr] »finger«	oldn. <i>fingr</i>
*[bœ:'ŋdʀ] »bønder«	oldn. <i>bændr</i>
*[lɛŋ'ǵstr] »længst« nom. mask.	oldn. <i>lengstr</i>

Det ser ud til, at stødet, ved sin tidligste forekomst som allofonisk fænomen, var et artikulatorisk hjælpemiddel, hvormed den stemte stavelseskerne og den afstemte stavelsesudlyd blev holdt adskilt. Det synes også klart, at stødet er historisk forbundet med de oprindeligt enstavede ord, men ifølge nærværende hypotese skyldes denne forbundethed snarere særlige fonetiske omstændigheder end overordnede prosodiske principper, hvilket også fremgår af, at stødets optræden hæmmes af visse lydombivelser, sådan som det er vist ovenfor.

I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at stødets mekanisme synes at sættes automatisk i gang, hver gang de lydmæssige krav til afstemningen af stemte fonemer opfyldes, selv når det drejer sig om flerstavede ord. Dette tyder på, at stødfænomenet oprindeligt ingen direkte tilknytning havde til stavelsesantallet, jf. de følgende eksempler:

Skema 7

---

*[lɛŋ'ǵsti] »længste« nom. mask.	oldn. <i>lengsti</i>
*[ɛl'dsti] »ældste« nom. mask.	oldn. <i>ellzti</i>
*[fɪn'ŋska] »finske« nom. fem. sv.	oldn. <i>finnska</i>
*[i:'ŋska] »irske« nom. fem. sv.	oldn. <i>irska</i> ⁶

På dette tidlige sprogrtrin var stødet et fonologisk forudsigteligt artikulatorisk træk og var altså ikke afhængigt af det stavelsesantal som dannede

ordet, selvom det statistisk forekom hyppigst i enstavete ord. Det senere fænomen med vokalindskud mellem konsonanter og udlydende likvider og nasaler var endnu ikke opstået. Dette kom imidlertid til at præge de nordiske dialekter efter vikingetiden, dog uden at udvikle sig ensartet og med samme styrke overalt.

Men alligevel var det selve udviklingen af støttevokaler i de nævnte omgivelser, der i høj grad fremskyndte fonemiseringsprocessen af det danske stød ved drastisk at forøge dets forekomst i tostavete ord. Vokalindskuddet frembragte jo en ny udlydsstavelse og forvandlede derved oprindeligt enstavete ord til tostavelsesord, som i følgende tilfælde:

Skema 8

---

oldn. <i>fingr</i>	→	glda. <i>fingær</i> »finger«
oldn. <i>stīgr</i>	→	glda. <i>stīghær</i> »stiger« vb

På dette skelsættende tidspunkt i den danske sproghistorie kan man formode, at det fonologiske system, i hvert fald for en del dialekters vedkommende, reagerede ved at beholde stødet selv i de tilfælde, hvor indskudsvokalen havde affødt en ny tostavelsesform, som i de to ovennævnte eksempler, altså en form der, fonetisk fortolket, kan genskrives på følgende vis:

Skema 9

---

*[fɪŋ'gʊr]	→	*[fɪŋ'gər]
*[sti:'yʊr]	→	*[sti:'yər]

Igennem denne lydudvikling bliver stødet løst fra sin oprindelige fonetiske forudsætning, afstemningen, da indskudsvokalen faktisk fjerner stødet fra de afstemte omgivelser, og endda tilbagegiver fuld stemthed til de foregående konsonanter. Rækken af afstemte konsonanter er brudt op, og stødet kan nu grænse op til stemte lyd på højre side. Sprogets lydssystem er omdannet, og stødet er blevet til et fonologisk fænomen.

På lignende måde kan man se den fonologiske virkning af den efterhængte artikels opkomst. Den begyndte sandsynligvis med, at en form for påpegende stedord⁷ oftere og oftere indtog stillingen efter navneordet og med tiden hang fast efter det, medens det efterhånden mistede både sin semantiske fylde og sin prosodiske selvstændighed, som helt forblev hos navneordet.⁸ Sandsynligheden taler for, at den efterhængte artikel, som helt ny og selvstændig grammatisk art, først blev til omtrent samtidig

med, at ovennævnte vokalindskud indtraf i dansk, altså omkring det 11. eller det 12. årh.⁹

Også artiklens udvikling fremskyndede stødets fonemisering meget, da den forøgede hyppigheden af stødbærende tastavelsesord i ikke læn- gere afstemte lydombegivelser. Altså, endnu en gang blev stødet løsrevet fra sine oprindelige lydmæssige forudsætninger. Lad os se et par eksempler herpå:

Skema 10

---

*[hʊn'ɔ̃] + *[ɪn'ɲ] akk. mask. sg.	→	*[hʊn'dɪn:] »hunden« (jf. oldn. <i>hundinn</i>)
*[bor'ɣ̃] + *[ɪɲ] nom. fem. sg.	→	*[bor'ɣɪɲ] »borgen« (jf. oldn. <i>borgin</i>)
*[li:'ɥ] + *[ɪt] nom./akk. neutr. sg.	→	*[li:'vɪt] »livet« (jf. oldn. <i>liffit</i>)

Lige så snart stødet bliver en selvstændig fonologisk enhed, indgår det i forskellige morfologiske samspil med andre distinktive træk, og i kraft af analogiske virkninger og på grund af lydssystemets omdannelse udbreder det sig med tiden dertil, hvor det oprindeligt ikke kunne optræde, eller det forsvinder, hvor det engang regelret optrådte.

Som eksempel kan gives det gammeldanske intetkønsnavneord *skut* »skud«. Dette ord havde kort vokal efterfulgt af én konsonant¹⁰ og var dermed ikke i stand til at bære stød. I forbindelse med den efterhængte artikel dannedes følgende form:

*[skʊt] + *[ɪt] → *[skʊtɪt]

og den blev derved homofon med participiet *skutit* *[skʊtɪt] (nom./akk. neutr. sg.), den korte tillægsform af verbet »at skyde«. I nudansk har de to oprindelige homofoner dog udviklet sig forskelligt:

skuddet [sguð'ɔ̃] vs. *skudt* [sgud]

Når man tager i betragtning, at navneordets grundform er *skud* [sguð], uden stød, så kommer det tydeligt frem, at stødet er blevet en relevant del i den morfologiske mekanisme, der styrer afledningen fra grundformen til formen med efterhængt artikel.

Man kunne endda i dette tilfælde sige, at stødets tilstedeværelse er en underliggende regel, der først kommer til syne når stødet indfinder sig i de krævede stemte omgivelser. I det ovenstående eksempel med navneord med efterhængt artikel opstod stødet »automatisk« i det øjeblik, den op-

rindeligt ustemte dentale klusil i det gammeldanske *skut(it)* blev til den stemte approksimant i det nudanske *skudd(et)*. Den korte tillægsform *skutit* > *skudt* kunne imidlertid aldrig påvirkes af den samme stødregel, der gjaldt for den efterhængte artikel, og derfor fik den aldrig stød. Dens udvikling har taget en helt anden retning, den undergik i stedet en stavelses-sammentrækning.

På den anden side kan stødet på nudansk ikke forekomme i de navneord med efterhængt artikel, der aldrig har udviklet de egnede lydombgivelser. Ikke desto mindre er almenreglen gyldig. I disse tilfælde er stødet blot underliggende, som i følgende eksempel:

skat [sgad]   →   *skatten* [sgadŋ]

I løbet af det danske sprogs historie kan det i øvrigt også ske, på grund af senere lydændringer, at stødets oprindelige forekomst bliver hindret, som tilfældet er med den nudanske superlativ *størst*, uden stød. Man kan formode, at den oprindelige langvokal blev forkortet foran den komplekse konsonantgruppe og derved forsvandt de velegnede lydombgivelser til stødets opståen, så selve stødet måtte bortfalde på følgende måde:

[stœ:ʀst]   →   [stœʀst]

Det bør i den forbindelse huskes, at ifølge nærværende hypotese opstår stødet oprindeligt kun i slutningen af stemte bimoraiske enheder efterfulgt af afstemte konsonanter.¹¹ Det medfører, at vokalforkortelsen i *størst*, det vil sige tabet af en mora, umuliggjorde stødets opståen. For øvrigt kunne det følgende *-r-* heller ikke få stød, da det stod foran den ustemte konsonantgruppe *-st-* og derfor blev det nødtvungent til afstemt [ʀ].

Jeg har hidtil behandlet problemet om stødet med udgangspunktet i dets formodede oprindelige lydombgivelser, og i overensstemmelse dermed har jeg foreslået en ny hypotese, der sætter stødet i forbindelse med den allofoniske afstemning af de fonologisk stemte konsonanter. Jeg har desuden forsøgt, ganske kort og med brug af enkelte eksempler, at skildre de vigtigste sprogændringer, der sidenhen forårsagede stødets fonologisering. Denne skildring fremstiller stødets diakrone udvikling som et fonologisk særtræk, der muligvis har sit ophav i nogle allofoniske dialektale fænomener i vikingetidens sprog (runedansk).

I det følgende afsnit tager jeg de eventuelle implikationer af prosodisk karakter i betragtning og tager stilling til forholdet mellem stød og prosodi, idet der derigennem tegner sig en mulighed for at rekonstruere den oprindelige forbindelse mellem stødet og det skandinaviske accentsystem.

2. Stødet og tonerne

Den gennem flere generationer pågående videnskabelige debat om det skandinaviske accentsystems oprindelse er stadig uafgjort.¹² Alle er dog som regel enige om, at det grundlæggende tonemønster, baseret på den tveleddede modsætning accent 1 vs. accent 2, som karakteriserer det svenske og det norske sprog,¹³ har en eller anden historisk tilknytning til det danske stød. Det er en kendsgerning, at det danske stød i mange tilfælde findes, hvor man på svensk og norsk har accent 1. Derimod er stødets fravær, når det ikke skyldes fonetiske hindringer,¹⁴ forbundet med accent 2. Her angives nogle eksempler på dansk-svensk overensstemmelse:

Skema 11

stød	accent 1	
dansk	svensk	oldnordisk
<i>varm</i>	<i>varm</i>	<i>varmr</i>
<i>sejr</i>	<i>seger</i>	<i>sigr</i>
<i>sejl</i>	<i>segel</i>	<i>segl</i>
<i>regn</i>	<i>regn</i>	<i>regn</i>
<i>navn</i>	<i>namn</i>	<i>nafn</i>
<i>huset</i>	<i>huset</i>	<i>hús-it</i>
<i>manden</i>	<i>mannen</i>	<i>mann-inn</i> akk.sg.
<i>finger</i>	<i>finger</i>	<i>fingr</i>
<i>hænderne</i>	<i>händerna</i>	<i>hendr-nar</i>
<i>byder</i>	<i>bjuder</i>	<i>byðr</i>
<i>binder</i>	<i>binder</i>	<i>bindr</i>

Sammenligningen med oldnordisk viser, at det drejer sig om ord, der oprindeligt var enstavede, eventuelt med efterhængt artikel.

Lad os nu se på en ordliste med accent 2, der altså svarer til stødets fravær på dansk:

Skema 12

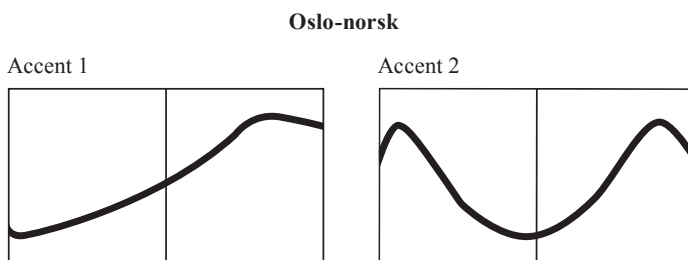
uden stød	accent 2	
dansk	svensk	oldnordisk
<i>øje</i>	<i>öga</i>	<i>auga</i>
<i>ude</i>	<i>ute</i>	<i>úti</i>
<i>hunde</i>	<i>hundar</i>	<i>hunda(r)</i> akk. (nom.)
<i>sommer</i>	<i>sommar</i>	<i>sumar</i>
<i>talende</i>	<i>talande</i>	<i>talandi</i>
<i>længe</i>	<i>länge</i>	<i>lengi</i>
<i>kælling</i>	<i>kärring</i>	<i>kerling</i>

De ord, som er kendetegnet ved accent 2, er på dansk stødløse og, som sammenligningen med oldnordisk bekræfter, stammer fra to- eller flerstavede ord. Mens vi holder os denne historiske forbindelse mellem stød og toneaccent for øje, skal vi uddybe det skandinaviske tonesystem lidt.

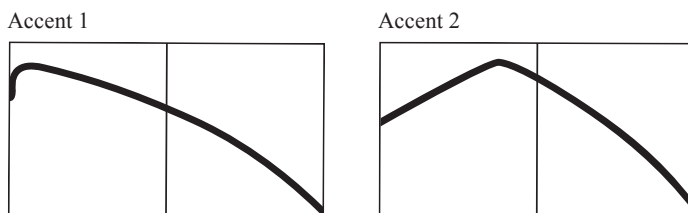
I de seneste årtier har man, ved hjælp af en stadig mere forfinet teknologi, med stigende nøjagtighed foretaget instrumentalundersøgelser af sprogrprøver fra forskellige skandinaviske dialekter, alligevel er der stadig meget, der skal afklares. Man behøver ikke understrege, hvor stor relevans eksperimentale og beskrivende studier har, for at muliggøre en sammenlignende analyse af sprogdataba, hvorpå man kan opbygge teoretiske sproghistoriske rekonstruktionsmodeller.

De seneste instrumentalundersøgelser over svensk og norsk viser, at de to mulige accenttyper (accent 1 vs. accent 2) får en ret forskellig form i Skandinaviens forskellige dialektområder. For at danne sig en idé om, hvor store disse forskelle kan være, er det tilstrækkeligt at se på følgende eksempler:¹⁵

Skema 13

Vestnorsk og sydsvensk

Som det fremgår af eksemplerne, kan accenternes tonemønster være højst forskellige i de nutidige svenske og norske sprogvarianter. Når man holder sig til det anførte eksempel, kommer det frem, at den form, som accent 1 tager i Oslo-norsk, har modsat tonegang (lav-høj) i forhold til vestnorsk og sydsvensk (høj-lav). Accent 2 bliver endda udført vidt forskelligt i de to dialekttyper. I Oslo udtales den med to godt markerede tonetoppe langt fra hinanden: én i starten af første stavelse og den anden i slutningen af anden stavelse, men i Vestnorge og Sydsverige kun med en enkelt tonetop, placeret ved første stavelses slutning. I denne dialekttype består forskellen mellem accent 1 og accent 2 i, at tonetoppen skydes frem fra første stavelses start (acc. 1) til dens slutning (acc. 2), mens tonehøjden i anden stavelse falder jævnt. Man plejer at sige, at nordmænd og svenskere taler syngende, men de melodier, der istemmes, er åbenbart ret forskellige fra sted til andet.

Efter at have sammenlignet de forskellige skandinaviske dialekters tonemønster, stiller Patrik Bye sig med rette det spørgsmål, hvordan man, ud fra et sproghistorisk synspunkt, kan tilbageføre tonefænomenernes brogede billede til et fælles udspring.¹⁶ Dette henfører han til den prosodiske mekanisme, kaldet *peak delay*, ifølge hvilken accent 2 skelnes fra accent 1 ved, at tonebølgen bliver forsinket i at nå sit højdepunkt. Han kommer til den overbevisende konklusion, at det brogede tonemønster i de mange nutidige dialekter er resultatet af en række gentagne forskydninger over det samme grundprincip. Det kan sammenlignes med en fremadskridende bølgebevægelse, hvor toppe og dale følger hinanden skiftevis i en ustandselig svingning.

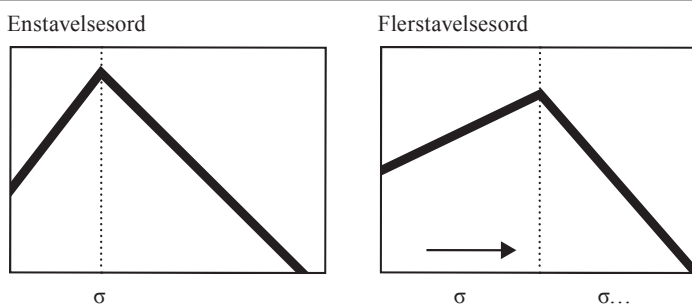
Efter at have gennemgået de konklusioner, som de forskellige forskere, der i tidens løb har beskæftiget sig med de skandinaviske toneaccenter,¹⁷ er nået til, synes den følgende påstand af Patrik Bye (under udg.: 12) meget rimelig:

The first stage in the development of the pitch accent distinction was the introduction of allophonic variation in peak alignment

conditioned by the number of syllables in the word. In words of more than one syllable the high tone peak became skewed towards the right. In monosyllables, however, no such shift occurred.

Oprindeligt var ordets tonegang altså afhængig af stavelsesantallet. I enstavelsesordene stod tonetoppen mere eller mindre oven i stavelseskernen, mens tonetoppen i flerstavelsesordene blev rykket frem mod de efterfølgende stavelser. Skematisk kan man fremstille fænomenet således:

Skema 14

Ved de enstavede ord befinder tonetoppen sig altså i samme akse som selve stavelseskernen (σ), mens i de flerstavede ord aksens flyttes frem til højre i retning mod endestavelen. Denne oprindelige dualisme udgør starten på den historiske udvikling af modsætningen mellem accent 1 og accent 2.

Hvis man nu atter retter blikket mod det danske sprogområde, genfinder man tonemodsætningen i en række sydlige dialekter, altså fra de områder, der ligger længst fra den skandinaviske halvø.¹⁸ Tonemønstret i disse dialekter, der for øvrigt generelt ikke har stød, bekræfter yderligere *peak-delay*-modellen, da accent 1 som regel får høj-lav-tonegang, mens accent 2 får den modsatte, den med fremskudt tonetop. Disse dialekters randbeliggenhed i den del af Danmark, der ligger længst fra den skandinaviske halvø, hvor toneaccenten hersker, tyder på, at tonemodsætningen engang var typisk også for det øvrige danske område, altså det som ligger nærmest halvøen. De nyligt foretagne instrumentalundersøgelser over de danske regionale sprogvarianter tonegang viser sig i den sammenhæng yderst interessante, især den som Bodil Kyst har udført over århusiansk rigsmål.¹⁹

Af Kysts studie fremgår det tydeligt, at det århusianske tonemønster, til forskel fra det københavnske, viser påfaldende tonale variationer, afhæn-

gigt af stødets tilstedeværelse eller fravær i ordet. Efter min mening stemmer resultaterne af Bodil Kysts studie overens med den sproghistoriske hypotese, der fremsættes her. Kyst har nemlig fundet ud af og ført bevis for, at stødet i århusiansk rigsmål altid ledsages af en høj-lav-tonegang, der i det store og hele minder om det oprindelige tonemønster, som Bye henviser til. Derimod viser de stødløse tostavellesord, på nær i ét særligt tilfælde,²⁰ en svagt bølget tonegang som topper i anden stavelse, altså lav-høj-tonegang.²¹ Igen ligger sammenligningen med *peak-delay*-modellen lige for.

Lad os nu se på dette interessante minimalpar, gengivet i et typisk århusiansk tonemønster. I parentes angives de formodede tilsvarende olddanske former fra vikingetiden:

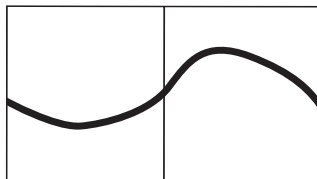
Skema 15

høj-lav + stød

tænder [ten'ʌ] pl. af »tand«
(< *[ten'ɳr])

lav-høj

vs. *tænder* [tenʌ] vb. præs.
(< *[tendɪr])

Dermed slutes cirklen, der historisk forbinder stødfænomenet med de skandinaviske ordtoner.²²

I det store og hele ser det ud til, at nærværende fonetiske hypotese om stødets oprindelse og det af Bye anerkendte *peak-delay*-princip kan leve side om side, når man antager, at i begyndelsen var både ordets prosodi og stødets optræden faktorer, der automatisk blev bestemt af selve ordets fonologiske opbygning. Tonemodsætningen var altså afhængig af stavel-sesantallet, mens stødets tilstedeværelse var afhængig af bestemte lydomb-givelser. Der findes intet sikkert bevis for den oprindelige udbredelse af de to fænomener, da den nutidige situation næppe troværdigt kan afspejle den datidige. Dog forudsættes begge at have deres udspring i det oldnor-diske sprogtrin (vikingetid), det vil sige den tid, hvor de senurnordiske (7.-8. årh.) ordsammentrækningsfænomener (synkope og apokope) allerede var afsluttet, men hverken vokalindskud eller klitisk efterhængning af artiklen endnu var indtrådt. Tidsbestemmelsen af de ovennævnte fæno-

meners opståen er selvfølgelig ikke ensbetydende med, at disse var udbredt overalt i det nordiske sprogområde, men ikke desto mindre er det sandsynligt, at de to fænomener optrådte i visse dialekter samtidigt.

3. Hypotesens holdepunkter

I første afsnit har jeg fremsat hypotesen om stødets oprindelse²³ som en fonetisk mekanisme, der bliver sat i gang af en formodet afstemning af de stemte fonemer²⁴ under visse fonotaktiske omstændigheder. Jeg har hidtil skildret hypotesen i hovedtræk, men jeg skal her yderligere uddybe mine synspunkter.

Allerførst vil jeg nærmere definere de omstændigheder, under hvilke jeg formoder, at den ovennævnte afstemning fandt sted. Helhedsbilledet, som de nordiske sprog og dialekter danner, giver mulighed for at udarbejde sandsynlige hypoteser derom. Den første antagelse er, at de *stemte fonemer blev afstemt i udlyd*, i det mindste foran pause (se skema 3). Fænomenet er velkendt i mange sprog og ses bl.a. også i nuyislandsk.²⁵ Så inddrager jeg også *afstemningsfænomener, der skyldtes kontakt* med andre afstemte lyd eller med de fonologisk ustemte konsonanter, som befandt sig i lyd kæden. De oprindelige fonemer, som kunne forekomme i enhver stilling og hvis manglende stemthed var et relevant distinktivt træk, var sandsynligvis kun de ustemte klusiler /p/, /t/, /k/ og sibilanten /s/. Alle disse kunne i øvrigt kombineres med hinanden ved at danne de følgende konsonantgrupper: /sp/, /st/, /sk/, /ps/, /ts/, /ks/, /pt/, /kt/. Hver gang en stemt konsonant befandt sig foran en af disse ustemte fonemer, udviklede den automatisk en allofonisk afstemt variant, netop som det endnu er tilfældet i islandsk og færøsk. Her følger nogle rekonstruerede eksempler på vikingetidens dansk (oldnordisk/runedansk):

Skema 16

---

*[skarpt] »skarpt« nom./akk. neutr. sg.	oldn. <i>skarpt</i>
*[fyrsti] »første«	oldn. <i>fyrsti</i>
*[folk] »folk«	oldn. <i>folk</i>
*[sent] »sendt« nom./akk. neutr. sg.	oldn. <i>sent</i>
*[dansk] »danske« nom. mask. sg. sv.	oldn. <i>danski</i>

Hertil kommer de ustemte frikativer /h/, /p/, /f/²⁶, af hvilke de to første kun kunne forekomme i ordstammens forlyd,²⁷ mens den tredje, derud-

over, også kunne forekomme som dobbeltkonsonant /ff/ og i konsonantgruppen /ft/, som vi kan se her:

*[ʊf:ɪ] mandnavn	glda. <i>Uffi</i>
*[skaft] »skaft«	oldn. <i>skaft</i>

Efter at have beskrevet de fonologiske elementer, der kunne iværksætte afstemningsprocessen, vil jeg nu se på dennes tilknytning til stødfænomenet. Det er først og fremmest eksperimentalfonetikken, der her kan give os en hjælpende hånd. Man har nemlig fundet ud af, at ét af de mest markante træk ved stødet er en brat sænkning af stemthed. Mod slutningen af et stemt lydsegment strammes stemmebåndene brat, og dermed sænkes stemtheden drastisk. Straks efter afslappes stemmebåndene, og efterlader eventuelt en mere eller mindre hørbar genlyd af den foregående lyd, der pludselig blev »kvalt«. ²⁸ Ud fra et prosodisk synspunkt har eksperimentalfonetikken derudover empirisk kunnet iagttage, at fænomenet typisk ledsages af en brat tonesænkning. ²⁹ Nærværende hypotese anser det for sandsynligt, at både sænkning af stemthed og tonesænkning er oprindelige træk ved stødet, der allerede var til stede ved selve stødfænomenets opkomst i et oldnordisk dialektområde.

Det skal nu nærmere bestemmes, hvad stødets oprindelige virkningsområde var, det vil sige reglerne for dets forekomst i lyd kæden. Endnu engang giver de empiriske data og analysen af det nudanske lydssystem os mulighed for at fastsætte den første begrænsning: Stødet kunne kun optræde i trykstærkt stavelse. ³⁰ Deraf følger, at det måtte være et relevant led i selve karakteriseringen af denne. Desuden viser nudansk, at stødet undergår yderligere omgivelsesbestemte begrænsninger, da det kun optræder efter lang vokal eller sonorant konsonant. ³¹ Deraf kan man udlede den almene regel, at *stødet kun kan optræde i slutningen af et trykstærkt bimoraisk stemt lydsegment*. Det er sandsynligt, at det samme princip også gjaldt oprindeligt. ³²

Efter at have fundet og defineret de fonologiske omgivelser, hvor stødet kunne opstå, skal det nu klarlægges, i hvilke omgivelser det nødvendigvis måtte forekomme. Det er nemlig på dette punkt, at de væsentligste forskelle til den nutidige situation træder frem. I nudansk optræder stødet, når lyd omgivelserne tillader det, som et distinktivt træk i lighed med enhver anden fonologisk enhed. På denne måde er det i dag muligt at skelne to ord fra hinanden udelukkende på grund af stødets tilstedeværelse, som f.eks. i følgende minimalpar:

tænder [tɛnʷ] pl. af »tand« vs. *tænder* [tɛnʌ] præs. af »at tænde«

Men stødets forekomst blev oprindeligt udløst af særlige fonetiske omstændigheder, som i dag ikke længere virker, nemlig: *afstemning forårsaget af de lydforhold, som var gældende for de konsonanter, der befandt sig efter trykstavelens bimoraiske kerne*. På denne hovedantagelse bygger hele nærværende hypotese. Det ovenstående nudanske ordpar dannede ikke et minimalpar i vikingetiden. Det første var jo enstavet *[tɛnʷɾ] og det andet tostavet *[tɛndɪɾ]. Som vi allerede har bemærket, var stødets tilstedeværelse sandsynligvis ledsaget af en brat faldende tonegang, der yderligere kendetegnede den pågældende trykstavelse.

Medens vi holder os alt det, der hidtil er blevet skildret, for øje, vender vi tilbage til den i begyndelsen anførte definition af stødets oprindelige funktion som artikulatorisk hjælpemiddel, hvormed der blev sat skel imellem den stemte stavelserkerne og den ustemte stavelserudlyd. Nærmere bestemt består den af stødet afgrænsede stavelserkerne af en isokronisk enhed dannet af to morae, som udgør tyngdepunktet i selve stavelseren, medens de overskydende lydsegmenter bliver »afskåret« i udlyd og dermed frataget den stemthed, som præger stavelserens centrum. Ud fra et prosodisk synspunkt hindrede stødets tilstedeværelse den ovenfor beskrevne *peak-delay*-mekanisme, eftersom tonetoppen blev holdt inden for stavelserkernens grænser. Sagt med andre ord er det sandsynligt, at stødet blev ledsaget af den såkaldte accent 1 selv i de tilfælde, hvor oprindeligt tostavede ord havde fået stød i kraft af afstemningsvirkningen, som i følgende tilfælde (jf. skema 7): *[lɛŋʷɾstɪ], *[ɛlʷdɾstɪ] *[fɪnʷɾska], *[i:ʷɾska]. Dette ville give en ideel diakronisk forklaring på den tilsyneladende uregelmæssighed ved stødets forekomst i nogle tillægsord med *sk*-suffiks, f.eks.

finske [fɛnʷsgɔ] < *[fɪnʷɾska] vs. *danske* [danskɔ] < *[danskɔ]

Sådanne tilfælde beviser endnu engang, at stødet i nudansk er et fonologisk distinkt tvæk, men den synkron analyse har dog svært ved, på nem og systematisk vis, at forklare reglen efter hvilken stødet distribueres til de tostavede bøjede former af visse tillægsord. Det er sandsynligt, at nutidssproget også i sådanne tilfælde tillægger stødet en eller anden morfologisk funktion.³³ Nærværende hypotese giver imidlertid, ud fra et sproghistorisk synspunkt, en almenyldig og regelbunden forklaring på ovennævnte fænomen, der oven i købet, som vi straks skal se, også med-

fører klare morfofonologiske implikationer, som dog kun kan forstås hvis man holder sig det gamle sprogs forskellige lydforhold for øje.

De ordstammer, hvoraf ovennævnte tillægsord afledes, viste oprindeligt to forskellige stavelsesstrukturer: *finn-* vs. *dan-*. Ifølge nærværende hypotese forårsagede tilføjelsen af *sk-*suffikset en regelmæssig afstemning af nasalkonsonanten. Når det drejede sig om en dobbelkonsonant opstod stødet som grænse for den bimoraiske stavelseskerne og skar de afstemte og ustemte overskydende lydsegmenter af, altså [fɪnʔ//n̥sk]-. Når nasalkonsonanten derimod efter kort vokal stod alene og selv blev afstemt, kunne de påkrævede lydmæssige betingelser for stødets opståen ikke opfyldes, da den stemte bestanddel af trykstavelsens kerne kun bestod af en enkelt mora, altså selve kortvokalen: [dan̥sk]. I nudansk er sådanne lydregler imidlertid blevet brudt af sprogstrukturens omdannende udvikling, især af de to følgende ændringer: a) ophævelsen af den fonologiske modsætning mellem enkelte og dobbelte konsonanter, b) afskaffelsen af afstemningsreglen for /n/ foran ustemte konsonanter. En følge af denne udvikling er, at nudansk rigsmål har indført stødet i enstavelsesordet *dansk* i lighed med alle andre enstavede ord, hvis rod udgøres af kort vokal efterfulgt af stemt konsonant, altså: *dansk* [danʔsg] vs. *danske* [dansgø], i overensstemmelse med den almene morfofonologiske regel, ifølge hvilken enstavelsesord bærer stød (*fin*, *fed*, *lang*, *hus*, *stol*, *hund* osv.), medens de tilsvarende tostavede bøjede former med endelsen *-e* er stødløse (*fine*, *fede*, *lange*, *huse*, *stole*, *hunde* osv.). Dette princip bliver altså brudt i tilfældet *finsk* [fɛnʔsg] - *finske* [fɛnʔsgø], men nu ved vi, sproghistorisk set, hvorfor.

Efter at have gennemgået de fonotaktiske omstændigheder, hvor stødfænomenet opstod, vender vi nu atter blikket mod de tilfælde, hvor fænomenet *ikke kunne* opstå. Allerede i første afsnit blev der fremført formodninger herom. Med sikkerhed kan man udelukke stødets tilstedeværelse i alle tilfælde, hvor trykstavelsens kerne kun indeholdt et enkelt stemt moraisk element, fordi de nødvendige betingelser i så fald ikke blev opfyldt. Til denne kategori hører alle *enstavelsesord med kort vokal efterfulgt af ustemte konsonanter eller konsonantgrupper*:

Skema 17

*[fat] »fad« (jf. oldn. <i>fat</i>)	da. <i>fad</i> [fað]
*[nes] »næs« (jf. oldn. <i>nes</i>)	da. <i>næs</i> [nɛs]
*[skɪp] »skib« (jf. oldn. <i>skip</i>)	da. <i>skib</i> [sgɪˈb] ([sgɪw])
*[lok] »låg« (jf. oldn. <i>lok</i>)	da. <i>låg</i> [lɔːw] ([lɔw]) ³⁴

*[fastr̥] »fast« (jf. oldn. <i>fastr</i>)	da. <i>fast</i> [fasd]
*[laks] »laks« (jf. oldn. <i>lax</i>)	da. <i>laks</i> [lags]
*[drift] »drift« (jf. oldn. <i>drift</i>)	da. <i>drift</i> [dʁæfd]

Ligeledes når *kortvokalen var efterfulgt af afstemt konsonant*, som f.eks. i

Skema 18

*[fɔrs] »vandfald« (jf. oldn. <i>fors</i>)	da. <i>fos</i> [fʌs]
*[fʏrstr̥] »først« (jf. oldn. <i>fyrstr</i>)	da. <i>først</i> [fœrpsd]
*[mʏrkr̥] »mørk« (jf. oldn. <i>myrkr</i>)	da. <i>mørk</i> [mœrpg]
*[skarpt] »skarpt« nom./akk. neutr. sg. (jf. oldn. <i>skarpt</i>)	da. <i>skarpt</i> [sgæpbd] ³⁵
*[salt] »salt« (jf. oldn. <i>salt</i>)	da. <i>salt</i> [sal'd] ([sald])
*[folk] »folk« (jf. oldn. <i>folk</i>)	da. <i>folk</i> [fʌl'g] ([fʌlg])
*[sɛnt] »sendt« nom./akk. neutr. sg. (jf. oldn. <i>sent</i>)	da. <i>sendt</i> [sen'd] ([sɛnd])

Stødets oprindelige fravær i de anførte eksempler er næsten altid bekræftet af dialektologiske data. I den forbindelse er det især udtalevarianterne fra Jylland og Fyn, der står på et tidligere trin (i ovenstående skema angivet i parentes). Her bærer enstavelsesordene med likvid eller nasal efterfulgt af ustemt klusil stadigvæk intet stød,³⁶ altså er *folk*, *salt*, *bænk*, *sump*, *mark* osv. alle stødløse efter det oprindelige mønster. I rigsmålet gælder stødets fravær imidlertid kun for /t/ efterfulgt af ustemt klusil, altså kun i ordtypen: *mark*, *kort*, *skarp* osv. Dette kan sproghistorisk forklares med ophævelsen af afstemningsreglen for fonemerne /m/, /n/ og /l/, der forbliver stemte og dermed regelret får stød.

Lad os nu fortsat gennemgå de stavelsestyper, hvor stødet oprindeligt ikke kunne opstå og rette blikket mod *enstavelsesordene med kortvokal efterfulgt af enkelt stemt konsonant*. I dette tilfælde er stavelseskernen dannet af to stemte enheder (vokal og konsonant). Man kunne tro, som allerede antaget i første afsnit, at udlydskonsonanternes afstemning i dette tilfælde blev hindret af et isokronisk princip, ifølge hvilket der så vidt muligt dannedes bimoraiske stavelseskerner ud af stemte lydsegmenter:

Skema 19 (se også skema 1)

*[bað] (jf. oldn. <i>bað</i>)	da. <i>bad</i> [bað]
*[sʊn] akk. (jf. glda. <i>sun</i>)	da. <i>søn</i> [sœn]
*[war] (jf. oldn. <i>var</i>)	da. <i>var</i> [va]

*[wɛɣ] akk. (jf. oldn. <i>veg</i>)	da. <i>vej</i> [vaɪˀ] ([vaɪ]) ³⁷
*[kʊl] (jf. glda. <i>kul</i>)	da. <i>kul</i> [kʊl]
*[hav] (jf. oldn. <i>haf</i>)	da. <i>hav</i> [haw]

Udlydskonsonanten var altså en del af den bimoraiske stavelseskerne, som udgjorde en fundamental isokronisk enhed, der ikke kunne brydes af afstemningen, da denne kun kendetegnede »halesegmenterne«, det vil sige dem, der oversteg selve den bimoraiske kerne. Herfra stammer sandsynligvis den oprindelige stødløshed i den omtalte ordtype. Denne stødløshed er desuden vidt bekræftet i nutidsdansk, på trods af at analogivirkningen somme tider har modvirket det oprindelige mønster, som tilfældet er med ordet *vej*.

Bruger man nu den hidtil beskrevne fortolkningsmodel, træder stødets oprindelige indelukkende funktion tydeligt frem. Det kunne altså kun opstå i tilfælde af, at de fonologisk stemte lydsegmenter oversteg grænsen af to morae inden for trykstavelsens kerne. Det bratte fald i stemthed og tone, der ledsager stødfænomenet, overskygger udlyden og sætter dermed skel mellem stavelsens kerne og dens hale. *Stødet kunne altså kun opstå, når stavelsens lydkæde oversteg den bimoraiske grænse, og hvis det kunne forårsage afstemning i udlyden.*

Medens vi holder os denne forklaringsmodel for øje, går vi videre med den typologiske analyse af stavelsessekvenser for at søge efter lydombgivelser, som ifølge nærværende hypotese hindrede stødets opståen. Således kan vi tage *enstavelsesordene med udlydende langvokal* i betragtning. Følgende eksempler kan angives:

Skema 20 (se også skema 2)

---

*[ma:] (jf. oldn. <i>má</i>)	da. <i>må</i> [mɔ:ˀ]
*[i:] (jf. oldn. <i>i</i>)	da. <i>i</i> [i:ˀ]
*[sko:] akk. (jf. oldn. <i>skó</i>)	da. <i>sko</i> [sgo:ˀ]
*[nu:] (jf. oldn. <i>nú</i>)	da. <i>nu</i> [nu]

Som omtalt i første afsnit formoder jeg også i dette tilfælde, at manglen på overskydende lydsegmenter efter den bimoraiske stavelseskerne, dannet af selve langvokalen i udlyd, hindrede stødet i at virke som skel og dermed hæmmede dets forekomst. Der var altså ingen »hale«, der kunne blive afstemt. Med andre ord er tilfældet af enstavelsesord med udlydende langvokal helt det samme, som det vi lige har set for enstavelsesord med kortvokal efterfulgt af enkelt stemt konsonant.

Denne gang afviger den nudanske udvikling dog fra dette oprindelige mønster ved, at den udlydende langvokal som oftest har fået stød. Det er rimeligt at antage, at denne afvigelse skyldes en generel omdannelse af stødets forekomstregel og ændring af dets oprindelige funktion, som følge af dets fonemiseringsproces, der som sagt begyndte med vokalindskud og klitisk efterhængning af artiklen.³⁸

I de tilfælde, hvor den oprindelige langvokal blev forkortet, muligvis som følge af en generalisering af ordets trykssvage varianter, som ved de personlige stedord *du* [du], *vi* [vi], *I* [i], *de* [di] eller biordet *nu* [nu], fik stødet ingen grobund, da sådanne enstavelsesord nu kun havde en mora tilbage.

Man må formode, at alle enstavelsesord med langvokal på et tidspunkt i det danske sprogs historie som nødvendigvis ligger efter det oldnordiske sprogtrin – altså i den tid, hvor stødet var blevet fonologisk distinktivt og ikke længere afhang af de ældre afstemningsregler – fik stød efter forbillede fra de meget hyppige ord med langvokal efterfulgt af konsonant, såsom *[li:ʷ] »liv«, *[ba:ʷ] »bål«, *[hu:ʷ] »hud« (se skema 3).

Samme fortolkningsnøgle kan anvendes for at gøre rede for *enstavelsesordene med langvokal efterfulgt af ustemt konsonant*. For eksempel:

Skema 21

*[i:s] (jf. oldn. <i>ís</i>)	da. <i>is</i> [i:ʰs]
*[dju:p] nom. fem. sg. (jf. oldn. <i>djúp</i>)	da. <i>dyb</i> [dy:ʰb]
*[bo:k] (jf. oldn. <i>bók</i>)	da. <i>bog</i> [bɔ:ʰw]
*[u:t] (jf. oldn. <i>út</i>)	da. <i>ud</i> [u:ʰð]

I betragtning af de hovedprincipper, som nærværende hypotese bygger på, er det rimeligt at antage, at denne type enstavelsesord oprindeligt ikke var stødmodtagelig, eftersom udlydskonsonanten var fonologisk ustemt³⁹ og dermed ikke kunne igangsætte den afstemningsmekanisme, der her antages som forudsætning for selve stødets opståen.

I den forbindelse er det nok ikke tilfældigt, at selv i nogle nutidige regionale sprogvarianter (fynsk og jysk) viser enstavelsesordene med høj langvokal efterfulgt af /s/, såsom *hus*, *is*, *lys* osv., en tydelig tendens til svækkelse eller endda bortfald af stødet, i modsætning til standardudtalen.⁴⁰

De ændringer, der er sket i løbet af det danske sprogs historie, har medført en radikal omdannelse af det oprindelige konsonantsystem, som har forvandlet de gamle ustemte klusiler /t/, /k/, /p/ efter vokal til stemte

approksimanter [ø], [ɤ], eller i det oprindelige /p/s tilfælde, til en bilabial klusil [b], hvis stemthed kan variere og ikke er fonologisk relevant. I dette nye lydssystem er det oplagt at forvente en generalisering af stødfænomenet i alle enstavelsesord med langvokal, siden den oprindelige modsætning mellem stemte og ustemte konsonanter blev stærkt udvisket, og det her formodede afstemningsprincip dermed blev fuldstændig virkingsløst.

4. Afsluttende bemærkninger

Som afslutning vil det være nyttigt at opsummere hovedpunkterne i nærværende hypotese.

Hovedformodningen er, at på sprogets oldnordiske trin (vikingetid) undergik alle stemte fonemer i udlyd (f.eks. oldn. /hūđ/ »hud«) og i indlyd foran ustemte konsonanter (f.eks. oldn. /lengsti/ »længste«) afstemning. Det er muligt at denne virkning samtidig forårsagede stødfænomenet i nogle oldnordiske dialekter i det danske sprogområde. Empiriske data synes at bekræfte tilknytningen mellem stød og stemthedens sænkning (se ss. 17-18).

I lighed med nudansk antages det, at stødet også dengang var underlagt visse lydæssige begrænsninger. Det kunne nemlig kun opstå i slutningen af trykstærke bimoraiske enheder, som udgjordes af en lang vokal eller af en kort vokal efterfulgt af en stemt sonorant (altså: /hū'd/, /len'gsti/).

Således blev stødet straks tillagt en afgrænsende funktion som skel mellem en fuldstemt bimoraisk stavelseskerne (/hū-, /len/-) og en afstemt overskydende stavelses hale (-/đ/, -/g/-). Men til forskel fra nudansk var muligheden for stød dengang helt defineret af lydombegivelserne og derfor endnu ikke distinktivt.

Desuden anses det for højst sandsynligt, at stødfænomenet oprindeligt også besad visse prosodiske egenskaber, der hovedsageligt bestod i et brat fald af tonehøjden, som det synes bekræftet af empiriske data (se s. 16). Nærværende hypotese knytter denne erkendelse til *peak-delay*-modellen (se ss. 14-15), som tillægger accent 1 en oprindelig høj-lav-tonegang. Både stød og accent 1 var altså kendetegnet af tone-mønstre, der lå hinanden temmelig nær, hvilket giver formodningen om en oprindelig forbindelse mellem stødet og accent 1 et konkret grundlag.

Ved vikingetidens slutning, da både vokalinskud i udlyd og enklitisk artikel opstod, blev hele sprogsystemet omdannet, og stødet blev således uafhængigt af afstemningen. Det blev derved et fonologisk distinktivt træk og kunne indgå i flere morfologiske samspil. Med tiden ændredes dets oprindelige fordeling i ordforrådet gennem analogivirkningen, og dets forekomstregler blev mere og mere afhængige af morfologiske og leksikalske mekanismer.⁴¹

Litteratur

- Basbøll, Hans: Nyt om stødet i moderne rigsdansk – om samspillet mellem lydstrukturer og ordgrammatik, i: *Danske Studier 1998*, ss. 33-86. København.
- Basbøll, Hans: *The Phonology of Danish*. Oxford 2005.
- Brink, Lars, Jørn Lund, Steffen Heger og J. Normann Jørgensen: *Den store danske udtaleordbog*. Under medvirken af Harry Andersen, Ebbe Nielsen og Suzanne Strange. København 1991.
- Bruce, Gösta: *Swedish Word Accents in Sentence Perspective*. Lund 1977.
- Bye, Patrik: Evolutionary typology and Scandinavian pitch accent. Under udgivelse. www.hum.uit.no/a/bye/Papers/pitch-accent-kluw.pdf.
- Ejskjær, Inger: Glottal stop (stød, parasitic plosive) and (distinctive) tonal accents in the Danish dialects, i: Michiel de Vaan (red.): *Germanic Tone Accents. Beiheft zur Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, ss. 25-34. Stuttgart 2006.
- Elstad, Kåre: Some remarks on Scandinavian tonogenesis, i: *Nordlyd 3*, 1980, ss. 62-77. Tromsø.
- Fischer-Jørgensen, Eli: Phonetic analysis of the stød in standard Danish, i: *Phonetica 46*, 1989, ss. 1-59. Basel.
- Gress-Wright, Jonathan: A simpler view of Danish stød, i: *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*. Volume 14.1, 2008, Article 15, ss. 190-200.
- Grønnum, Nina og Hans Basbøll: Consonant length, stød and morae in Danish, i: *Working Papers 49*, 2001, ss. 46-49. Lund University, Dept. of Linguistics.
- Gårding, Eva: *The Scandinavian Word Accents*. Lund 1977.
- Kock, Axel: *Die alt- und neuschwedische Akzentuierung*. Strassburg 1901.
- Kristoffersen, Gjert: *The Phonology of Norwegian*. Oxford 2000.
- Kyst, Bodil: *Trykgruppens toner i århusiansk regionalsprog*. 2004. www.bodilkyst.dk

- Kyst, Bodil og Peter Juel Henriksen: Synthetic regional Danish, i: *Proceedings of the 15th Nordic Conference on Computational Linguistics (NODALIDA)*. Joensuu 2005. www.bodilkyst.dk
- Kyst, Bodil: Toner i århusiansk regiolekt, i: *Proceedings fra d. 8. nordiske dialektologkonference*, 2006, ss. 236-45. Århus. www.bodilkyst.dk
- Lindqvist, Jan [Gauffin]: A descriptive model of laryngeal articulation in speech, i: *Speech Transmission Laboratory Quarterly Progress and Status Report (STL-QPSR)*. 2/3, 1972, ss. 1-9. Department of Speech Transmission, Royal Institute of Technology. Stockholm.
- Oftedal, Magne: On the origin of the Scandinavian tone distinction, i: *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 16, 1952, ss. 201-225. Oslo.
- Perridon, Harry: On the origin of the Scandinavian word accents, i: Michiel de Vaan (red.): *Germanic Tone Accents. Beiheft zur Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, ss. 91-105. Stuttgart 2006.
- Riad, Tomas: The origin of Scandinavian tone accents, i: *Diachronica* 15, 1998, ss. 63-98. Berlin.
- Riad, Tomas: The origin of Danish stød, i: Aditi Lahiri (red.): *Analogy, Levelling, Markedness. Principles of change in Phonology and morphology*, ss. 261-300. Berlin 2000a.
- Riad, Tomas: The rise and fall of Scandinavian accent, i: Guðrún Þórhallsdóttir (red.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics 10* [Proceedings of the Tenth International Conference of Nordic and General Linguistics, University of Iceland, June 6-8, 1998], ss. 15-33. Reykjavík 2000b.
- Riad, Tomas: Stöten som aldrig blev av, i: *Folkmålsstudier* 39, 2000c, ss. 319-344. Helsingfors.
- Riad, Tomas: Diachrony of the Scandinavian accent typology, i: Paula Fikkert og Haike Jacobs (red.): *Development in Prosodic Systems. Studies in Generative Grammar*. Bind 58, ss. 91-144. Berlin 2003.
- Riad, Tomas: Eskilstuna as the tonal key to Danish, i: *Proceedings Fonetik 2009*, ss. 12-17. Department of Linguistics, Stockholm University.
- Rischel, Jørgen: A unified theory of Nordic *i*-Umlaut, Syncope and Stød, i: *North-Western European Language Evolution* 54/55, 2008, ss. 191-236. Odense.
- Öhman, Sven: *Word and sentence intonation: A quantitative model. Speech Transmission Laboratory Quarterly Progress and Status Report (STL-QPSR)* 2/3, 1967, ss. 20-54. Department of Speech Transmission, Royal Institute of Technology. Stockholm.

Noter

Jeg takker hjerteligt mine danske venner Torben Lyngklip Strøm og Jan Hupfeldt Nielsen for deres uundværlig støtte til den sproglige revision af nærværende artikel, som i første omgang var skrevet på italiensk.

1. For en nøje artikulatorisk-fonetisk analyse af stødet henviser jeg til Fischer-Jørgensen 1989.
2. Alle eksempler i lydskrift er gengivet med IPA (International Phonetic Alphabet). Der gøres i den forbindelse opmærksom på, at afstemtheden ifølge IPA bliver betegnet ved en diakritisk bolle (se f.eks. skema 3). For de nudanske transskriptioner er lydskriften dog tillempet den gængse normalisering som anvendt af adskillige danske lingvister.
3. Se Brink, Lund, Heger og Jørgensen 1991:40.
4. Nydansk har imidlertid skiftet de stemte frikativter ud med stemte aproksimanter.
5. Denne formodede genlyd af den foregående konsonant efter stødet viser i øvrigt interessante ligheder med nutidssprogets såkaldte stødefterslag; jf. Brink, Lund, Heger og Jørgensen 1991: 40, § 78.
6. At stødet er oprindeligt i disse ord, bliver indirekte bekræftet af de tilsvarende nudanske former.
7. Det drejer sig formentligt om oldnordisk *enn/inn*, svarende til got. *jains*, oht. *jen-ēr*, oeng. *geon*, alle stammende fra germ. **jena-* »den der«.
8. Om de prosodiske forhold i forbindelse med stavelsesopbygningen se afsnit 2.
9. Dette fremgår bl.a. af, at runedansk hverken viser vokalindskud eller efterhængt artikel, medens gammeldansk fra det 12.-13. årh. allerede kender til fænomenerne.
10. Da de oldn. klusiler *t*, *p*, *k* og sibilanten *s* var fonologisk ustemte, og derfor ikke kunne afstemmes, er det sandsynligt at deres blotte tilstedeværelse efter en vokal hæmmede stødets forekomst; jf. s. 23.
11. Se også afsnit 3.
12. Se eksempelvis Kock 1901, Oftedal 1952, Öhman 1967, Elstad 1980, Riad 1998, Riad 2000a, Riad 2000b, Riad 2000c, Riad 2003 og Bye under udg.
13. Se f.eks. Bruce 1977, Gårding 1977 og Kristoffersen 2000.
14. Man bør huske, at stødet på nudansk ikke kan forekomme efter kortvokal eller ustemt konsonant.

15. Eksemplerne er taget fra *Bye* under udg.
16. *Bye* under udg., kap. 4.
17. For en oversigt over forskernes forskellige holdninger henvises til Perridon 2006.
18. For en oversigt over tonale accenter og stød i de danske dialekter henvises til Ejskjær 2006.
19. Hendes artikler (2004-2006) og lydprøver kan fås på www.bodilkyst.dk.
20. I tilfælde hvor den trykstærke vokal i første stavelse er efterfulgt af ustemte konsonanter.
21. Man kan altså ikke længere antage, som Jonathan Gress-Wright (2008:194) gør, at det danske stødfænomen udelukker tonale modsætninger: »there is no evidence of any lexical or morphological tone or pitch accent in Danish (...) In fact, evidence points to stød as a distinct phonation type, like creaky voice, breathy voice, or plain voice; in Danish it does not occur together with lexical tone, although in other languages it does or may do, e.g. Burmese, Lithuanian«.
22. Senest har Tomas Riad (2009) ment at kunne spore forgængeren for det tonemønster, der affødte det danske stødfænomen i den nutidige svenske dialekt fra Eskilstuna. Ifølge Riad er stødet bare en følge af tonens bratte fald, forårsaget af en tidsmæssig sammentrækning i høj-lav-tonegangen: »When the HL configuration occurs in a short space of time, i.e. under compression, and with a truly low target for the L tone, creak and/or stød may result« (Riad 2009:13). Denne mekanisme, som Riad genfinder i den svenske dialekt fra Eskilstuna, blev, som Riad også selv nævner, allerede antaget som almengyldigt princip af Jan Lindqvist [Gauffin] (1972).
23. En fornyende hypotese om stødets oprindelse finder man hos Rischel 2008, som undersøger spørgsmålet i et bredt fællesnordisk perspektiv og inddrager den formodede fonologiske, metriske og prosodiske udvikling af urnordisk i sagen. Hans hypotese er meget interessant og peger på relevante aspekter, men efter forfatterens eget udsagn virker den dog noget spekulativ og kompleks. Den har i hvert fald det fælles med nærværende hypotese om stødet, at det helt fra begyndelsen var knyttet til stavelsens faldende tonegang: »if a disyllabic word form ends up becoming monosyllabic, its high-low (HL) pitch pattern is concentrated on the stress-syllable as in old monosyllables. The stød is the Danish reflex of the HL contour concentrated on one (stressed) syllable« (Rischel 2008:215).

24. Altså de fonemer hvis stemthed udgør et relevant distinktivt træk. Ud over vokalerne omfattede det oprindelige oldnordiske lydssystem sandsynligvis de følgende stemte fonemer: [b], [d], [g], [v]([β]), [ð], [ɣ], [l], [r], [m], [n], [w], [j].
25. Hvor f.eks. *mál* »mål«, *ár* »år«, *græn* »grøn« (nom. fem. sg.) bliver udtalt hhv [maʊl], [aʊr], [gr̥aɪn̥].
26. /f/ og /p/ ([θ]) forekommer ganske vist i komplementær fordeling med de stemte frikativer [v] og [ð], men disse sidste synes også at være i komplementært forhold til de stemte klusiler [b] og [d], på samme måde som den stemte frikativ [ɣ] er komplementær i forhold til den stemte klusil [g]. Ud fra et fonotaktisk synspunkt opfører alle de tre stemte frikativer [v], [ð], [ɣ] sig ens, derfor synes stemtheden hos dem at være indbygget i deres fonologiske træk.
27. [θ] kunne dog også optræde efter ustemt klusil, som f.eks. i *[wakθɪ] »vakte, vækkede« jf. oldn. *vakþi*.
28. Jf. Fischer-Jørgensen 1989.
29. Jf. ss. 15-16.
30. Inklusive stavelser, der bar bitryk, som dem i andet led af toleddede sammensatte ord.
31. I nudansk er det følgende konsonanter og halv vokaler, der kan få stød: [ð], [ɣ], [m], [n], [ŋ], [l], [ɾ], [ɹ], [w].
32. Om tilknytningen af det danske stødfænomen til den bimoraiske stavelsesstruktur se især Hans Basbøll og Nina Grønnums talrige artikler og undersøgelser (f.eks. Basbøll 1998, Grønnum og Basbøll 2001).
33. Om stødets funktion i nudansk se den konsekvente og overbevisende analyse i Basbøll 2005:265-292.
34. De moderne former med stød [sgɪːʔb] og [lɔːw] er opstået i lighed med de tilsvarende former med eftersat artikel *skibet* og *låget*, hvor rodvokalen i middelalderen undergik en regelmæssig forlængelse i åben stavelse. Det bør dog understreges, at de stødløse former [sgɪw] og [lɔw], direkte nedstammende fra de gamle, stadig er i brug i talesprog og dialektfarvet tale; jf. Brink, Lund, Heger og Jørgensen 1991:1226 og 885.
35. Nu til dags er udtalen [sgɑːbd] med vokalisk assimilation mest almindelig. Læg mærke til, at den lange vokal, der senere er opstået på denne vis, ikke får stød.
36. Jf. Brink, Lund, Heger og Jørgensen 1991:1619-1620.
37. Formen i parentes optræder især i jyskfarvet rigsmål (se Brink, Lund, Heger og Jørgensen 1991:1500) og nedstammer direkte fra den oprin-

delige, medens rigsmålets stødrante form er opstået i lighed med den bøjede form *vejen*, hvor stødet opstod som morfologisk regel efter at artiklen blev enklitisk (se ss. 9-10).

38. Se ss. 9-10.

39. Jf. note 10.

40. Se Brink, Lund, Heger og Jørgensen 1991:1620, § 74.

41. Se note 33.